

ՄԱՐՏ

ՎԵՐԱՆՈՐՈՑՈՒՄ ԹԷ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄ

Անդիական թերթերը Կ. Պոլսէն հետեւալ հետադիր-
ները հրատարակեցին:

13 Փետրուար

Ռուսական դեսպանատունը ծանուցադիր մը ուղղած է
Բ. Դրաննորէն գանգատելով սահմանադրի օսմանեան իշ-
խանութեանց դէմ որոնք կը մերժեն ընդունիլ Թիւրքիա վե-
րադարձող Հայերը որոնց անցագրերը ըստ օրինի վա-
ւերացուած են սակայն թիւրք հիւպատոսներէն: Ռուսա-
կան դեսպանատունը ուշադրութիւն կը հրաւիրէ սա իրո-
ղութեան վրայ նաև թէ Հայերը կը շարունակեն Թիւրքի-
այէն ռուսական հողը գաղթել՝ իրենց կրած հարստա-
հարութեանց պատճառաւ: Եղբակացիներով, ծանուցա-
դիրը կը խնդրէ որ վերջ մը արուի արդի կացութեան:

15 Փետրուար

Ռուսիա մայիսէն ի վեր լուծին պահած ըլլալով
կողմասի հայ գաղթականներուն վերադարձին նկատ-
մամբ, սուլթանը կը կարծէր թէ խնդիրը փակուած էր:
Հետեւեալ երէկուան ռուսական ծանուցադիրը տհաճե-
լի անակնկալ մը եղաւ, մանաւանդ որ յարձակողական և
կերպով մը յանդիմանական շեշտ մը ունի:

Իբր փոխարինութիւն Պաղատաի երկաթուղիին, Ռու-
սիա ուրիշ թեկնածուներու վրայ նախընտրութիւն կամ
անոնց հաւասար իրաւունք կը պահանջէ՝ Փոքր-Ասիոյ
հիւսիսակողմը շինուելիք երկաթուղիներուն համար:

15 Փետրուար

Կ. Պոլսոյ մէջ ընդհանուր խօսակցութեան առարկայ
է Ռուսիոյ թափած ճիգերը՝ իրեն ի նպաստ ձեռք բերե-
լու համար Փոքր-Ասիոյ հիւսիսակողմը երկաթուղի-
ներու շինութեանց նախապատուութիւնը, իբր փոխա-
րինութիւն մը Գերմանիոյ տրուած Գոնիա-Պասրա եր-
կաթուղիին:

Ինչ ինչ շրջանակներու մէջ կ'ըսուի թէ Ռուսիա բա-
ցորոշապէս արտօնութիւն խնդրած է Կարսէն Էրզրում
և Երզնկա երկաթուղի մը շինելու, և թէ արդէն ձեռք բե-
րած է կայսերական իրաւունք որ սկզբունքով կը շնորհէ
խնդրուած արտօնութիւնը:

Սակայն որոշ բան մը չի գիտցուիր այս մասին:
Ընդհանուր ապաւորութիւնը այն է թէ Ռուսիոյ և Գեր-
մանիոյ միջև համաձայնութիւն մը գոյացած է Փոքր-Ա-
սիոյ մէջ՝ ինչպէս ի Չինաստան՝ ազդեցութեան շրջա-
նակներ հաստատելու համար, բացի երկաթուղիներէն:

* *

Մեր ընթերցողները այս տեղեկութեանց կարեւորու-
թիւնը կ'ըմբռնեն: Անոնք որ երեք տարիէ ի վեր ուշա-
դրութեամբ կարդացած են Թիւրքիոյ նկատմամբ Երու-
սայի, մասնաւորապէս Ռուսիոյ քաղաքականութիւնը
պարզող յօդուածները ցոյցէն Մարտի եւ Նոյր Կեսնքի
մէջ հրատարակուեցան, անոնք չեն կրնար այս լուրերէն
յանկարծակիի գալ: Թիւրքիոյ քաղաքական անկախու-

թեան ջնջումն է որ հանդարտօրէն կը պատրաստուի: Եւ
այդ ջնջումին հետ նաև Հայոց վզին ալ նոր լուծի մը,
կամ նոր լուծերու ծանրաբեռնութիւնը:—Լուծեր որոնք հայ
ազգութեան գոյութիւնը պիտի ենթարկեն այնպիսի վը-
տանգներու որոնց նմանը մեր յիսուն դարու պատմու-
թեանը մէջ երբեք տեսնուած չէ:

Մենք, Ազգային Յեղափոխականներ, մեզի հետ ու-
նենալով այն բոլոր հեռատես եւ հայ ազգութեան ան-
վթար պահպանման տենչացող Հայերը որոնք սարկու-
թեան լուծի փոփոխում չեն փափաքիր, այլ ազատագրու-
թեան կը տենչան, մենք այդ վտանգին առջեւ առնելու
համար, չենք ըսեր թէ բոլորովին անկարող ենք, բայց
ահալի դժուարութեանց կը բախինք. ու այդ դժուարու-
թիւնները օսմանեան իշխանութիւնը ինքն է որ կը յա-
րուցանէ: Թիւրքիոյ կառավարութիւնը ինքն է որ կուրճը
բացած կ'երթայ կ'իյնայ այն սուրին վրայ զոր Ռուսիոյ
կառավարութիւնը Հայաստանէն թիւրք կառավարութեան
սրտին կ'ուզէ մխել: Մեր յոռուարի թիւին մէջ «Բաղա-
քական Կացութիւնն» յօդուածով անգամ մը եւս բա-
ցատրեցինք թէ ռուսութիւնք հակահայկական դաշնակցու-
թեան մը հանդէպ կը գտնուինք: Թիւրքիոյ իշխանութիւ-
նը կուրացած է, եւ կարող չէ տեսնել թէ իր հայահալած
քաղաքականութեամբ, մանաւանդ քսան տարիէ ի վեր,
ամենագործող աշակից մը դարձած է Թիւրքիան կործա-
նելու սահմանուած ռուսական ծրագիրներուն, որոնք
շնորհիւ օսմանեան մեղսակցութեան օրէ օր աւելի ապա-
հովութեամբ կը գործադրուին:

Ո՛չ ոք պէտք է տարակոյս ունենայ թէ օսմանեան
կայսրութիւնը այս օրուան վտանգալից կացութեանը մէջ
ինկած պիտի չըլլար եթէ 1895ին ըմբռնէր որ Սաեռնի
կոտորածը Եւրոպայի կը հայթայթէր Արեւելեան խնդ-
րին վերաբացմանը համար սպասուած պատրուակ մը:
Միշտ Թիւրքիան եղած է Արեւելեան խնդրին վերաբա-
ցումէն տուժողը. ու պատճառ մը չկար որ դարու մը
մէջ քանի մը անգամ կրկնուած պատմութիւնը անգամ
մը եւս չկրկնուէր: Օսմանեան իշխանութիւնը այդ միջո-
ցին հրաժարելով այն սխալ մտածութենէն թէ կայսրու-
թեան պահպանումը Հայոց տկարացումէն սպասելու է,
եթէ բարեկարգել վեց նահանգները ո՛չ թէ ըստ մայիս 11ի
Էւրոպական ծրագրին, որ բարեկարգութեանց խնդիրը չէր
լուծեր, այլ աւելի հիփոսական կարգադրութիւններով, Սա-
եռնի արիւնը ո՛չ միայն Հայոց այլ և Թիւրքիոյ ևս քրք-
կութեան գինը պիտի ըլլար, փոխանակ օսմանեան կայս-
րութեան համար մահաբեր նոր թուականի մը սկզբնա-
ւորութիւնը բանալու:

Վերջին քսան տարուան մէջ հայ ազգին հետ Թիւրքիոյ
իշխանութեան վարմունքը օսմանցիներուն հինգ դարու
պատմութեան մեծագոյն սխալներէն մին եղաւ: Թիւրքիոյ
վարիչները կարող չեղան ժամանակակից Հայոց հոգեբա-
նութիւնը ըմբռնել: Չհասկցան թէ Հայոց ազգասիրական
զգացման հզօրացումը օսմանեան կայսրութեան համար ա-
պահովագրութիւն էր ռուսական վտանգին դէմ, ուստի
և Թիւրքիոյ շահը կը պահանջէր գոհացնել հայ ժողովըր-
դին ցեղային ազգասիրութեան փափաքներն ու պա-
հանջները:

Մինչեւ այս դարուս առաջին կէտը Թիւրքիոյ Հայը
կրօնական ազգաբնութիւն ունէր միայն: Իր հայրենիքը
իր եկեղեցին էր, եւ իսլամին մզկիթը քրիստոնեայ տա-
ճարին պահպանման երաշխաւորութիւնը: Հայաստանի
վրայ քրիստոնեայ պետութեան մը տիրապետութիւնը այդ

երաշխաւորութիւնը օր մը կրնար ջնջել, ուստի և հայ
ազգին հեռատես մասը չէր փափաքեր ռուսական թեւա-
կութիւնը հայ ազգին վրայ տեսնել: Իսկ երբ հայ ժո-
ղովուրդը կրօնական ազգայնութենէն դուրս աշխարհական
ազգայնութեան մըն ալ խորին գիտակցութիւնը ունեցաւ,
այդ օրէն Հայոց զգացումը աւելի հզօրապէս հակառա-
կեցաւ Հայաստանի վրայ Ռուսիոյ ձգտումներուն: Եկեղե-
ցին նոյն իսկ ռուսական տիրապետութեան ներքեւ կրնայ
ատեն մը ևս իր կէս անկախութիւնը պահել, բայց կրօնէն
զատազգայնութեան մը բոլոր սատարները՝ լեզու, գրական-
նութիւն, պատմութիւն, ամենքն ալ կարճատեւ ժամանակա-
միջոցի մը մէջ կ'անհետանան: Ռուսիա իր նուաճած բո-
լոր ցեղերը ռուսացնելով է որ մեծ եւ հզօր պետութիւն մը
պիտի ըլլայ: Կ. Պոլսոյ Հայոց այն քաղաքական գաղո-
ցը որուն ակներեւ ներկայացուցիչը Օտեան եղաւ, եւ
որուն կը հետեւէին ամէն հեռատես եւ խորհող հայ մըտ-
քերը, այս անհերքելի ճշմարտութիւնը աղէկ հասկցած
էր. ուստի եւ երբեք չէր ուզեր օժանդակել Հայոց վրայ
ռուսական ազդեցութեան հզօրացմանը: Իսկ 1880էն
ետքը եկող սերունդը հաւատարմի մնաց այդ աւան-
դութեանց, ու արտաքին երևոյթները ինչ որ ալ ըլլա-
յին, այդ սերունդը սրտանց և խորին համոզմամբ հա-
կառուս եղաւ:

Օր մը Թիւրքիոյ մէջ արգիլուեցաւ Հայաստան անու-
նին արտասանութիւնը, Հայոց ազգային երգերը քաղա-
քական ոճրագործութեան զրգուղիներ հռչակուեցան, եւ
Հայոց պատմութեան վերաբերեալ դիրք մը իր սեփա-
կանաւորը բերդարգելութեան դատապարտման վտանգին
կ'ենթարկէր: Թիւրքիոյ իշխանութիւնը այդ օրը գործա-
կանապէս եւ բացայայտ կերպով հալածանք յայտարարած
եղաւ: Հայոց ազգայնութեան ոգին դէմ Հայ ազգայնու-
թեան տկարացումն ու ջնջումը իրեն նպատակ ունեցող
այդ քաղաքականութիւնը հարցում մը դրաւ ամէն Հայու
մտքին առջեւ. «Թիւրքական իշխանութիւնը ինքն ալ հի-
մակ մեր ազգայնութեան իբր թշնամին երեւան կուգայ-
նա՞նք եւ որքան Ռուսիոյ մէջ, Բայց ռուսական տիրա-
պետութեան ներքեւ Հայը գոնէ կեանքի ապահովու-
թիւն վայելելու եւ իր անուանական վիճակը բարգաւաճ
տեսնելու յոյսը ունի: Ուրեմն մեզի համար աւելի նպաս-
տաւոր չէ՞ յարիլ Ռուսիոյ» Եւ ահա Թիւրքիոյ Հայոց
մէջ ռուսասէր զգացումը զօրանալ սկսաւ: Բայց ամէն
անոնք որ զայրոյթի, երկիւղի, կամ ո՛ր եւ զէպքի ազ-
դեցութեան ներքեւ իրենց համոզումները չեն փոխեր, ա-
նոնք որ հոսանքի մը անձնատուր ըլլալու անխոհեմու-
թիւնը չեն գործեր, անոնք ամենքն ալ ռուսասիրական
գաղափարին չփարեցան, իբր փրկութեան միակ ապա-
ւէնին: Փոխանակ մէկ թշնամիի երկուք էին որ հայ
ազգայնութեան դէմ կը կանգնէին. իմաստութիւն չէր
մէկուն նախապատուութիւն տալ միւսին վրայ: Աւելի դու-
րին էր օրին մէկը օսմանեան իշխանութիւնը իր մոլար
ճամբէն շեղեցնել, քան թէ Ռուսիոյ ի մի ձուլման ծրա-
գրին մէջ ի նպաստ Հայոց բացառութիւն մը ներմուծել:
Ռուսական վտանգին առջեւ կրնար առնուիլ բարենո-
րոգումներու գործադրութեամբ միայն, ուրեմն պէտք էր
Թիւրքիոյ իշխանութիւնը կամ համոզել, կամ բռնապետել
որպէսզի երկիրը բարեկարգէ:

Համոզումի քաղաքականութիւնը բազմաթիւ տարի-
ներէ ի վեր կը գործադրուէր: Թիւրք իշխանութեան հա-
կահայ ուղղութիւնը նոր երևոյթ մը չէր իր ամբողջու-

Թեանը մէջ։ Հայ ազգը միշտ մասնակից եղած էր այն բոլոր տառապանքներուն զոր օսմանեան կայսրութեան ժողովուրդները անխտիր կը կրեն։ Բայց Հայաստան, մասնաւորապէս Բարձր-Հայքի մասը, տնտեսական մասնաւոր հալածանքի մը զոհութեանը ենթարկուած էր։ Նոսրութիւնը հիմակ հայ ազգայնութեան ողբին դէմ առանց բացառութեան Թիւրքիոյ ամէն կողմը տիրող հալածանքն էր։ Վարչական վատթար դրութիւնը բարւոքելու համար Հայերը տասնըհինգ տարուան ժամանակամիջոցի մը մէջ, 1870էն 1884, այսինքն Խորհմանի պատրիարքութենէն մինչեւ Ներսէսի մահը, մերթ համոզուած, մերթ բողոքի, մերթօտար պետութեանց դիմումի միջոցները գործադրեցին, միշտ յուսախաբութեան վախճանով։ Եկաւ ժամանակ մը որ այլ եւս հարկ էր կա՛մ սրտանց Ռուսիոյ յարկի, կա՛մ բռնադատել Թիւրքիոյ իշխանութիւնը բարենորոգումներու գործադրութեան։ Թիւրք իշխանութիւնը իր ամբողջ զօրութեամբը ջանաց սպաննել բարենորոգումի ո՛ր եւ է զազափար, բայց զեռ չյաջողեցաւ։ Սակայն այդ իշխանութիւնը իր կոյր հայատեցութեամբը ինչ միճակի բերաւ հասուց պետութիւնը։ Հեռագիրները զոր այս յօդուածին իր նախաբան դրած ենք, տեղեկութիւնները զոր ուրիշ սինակի մը մէջ կը հրատարակենք, կրնան զազափար մը տալ այդ միճակին վրայ։ Այդ բոլոր լուրերը անշուշտ զեռ իրողութիւն չեն համարուիր, բայց կրնան հաւաստել թէ ինչ որ երկար առեւել ի վեր կը կասկածուէր, հիմակ կամաց կամաց իրականանալու ճամբան կը մտնէ, և թէ հեռագիրները, տեղեկութիւնները ապագայ իրականութեանց զեկացումներն են։

Հայոց նկատմամբ Թիւրք իշխանութեան հետեւած ռիալ բաղադրականութիւնն է որ օսմանեան կայսրութեան ամբողջութիւնը եւ անկախութիւնը կը վտանգէ։ Ռուսիոյ յարուցած խնդիրները եթէ ընենք՝ յայտնի կը տեսնուի թէ վերջին տարիներս Հայաստան պատահած դէպքերը շատ կը դիւրացնեն Թիւրքիոյ նկատմամբ Ռուսիոյ ծրագիրներուն աստիճանաբար իրականացումը։

Սան-Սթեֆանոյի դաշնագրին շնորհիւ Ռուսիան կասեցուց Թիւրքական հօդին վրայ իր յառաջնադարձանք մէջ։ Սակայն Բեզուգուրիի դահլիճը բտան տարի է անշուշտ յօդուող յարաբերութեամբ կը հետամտի իրականացնել իր ծրագիրները, որոնց մէջ առաջնակարգ տեղ ունի 16րդ յօդուածին վերակենդանացումը։ Ինչո՞ւ կարելի եղաւ Սան-Սթեֆանոյի դաշնագրին մէջ 16րդ յօդուածը ներմուծել։ Վասն զի Հայաստան հարստահարեալ էր։ Նախ կին դժբաղդ կացութիւնը, աւելի ծանրացած, եթէ շարունակուէր, այդ միևնոյն 16րդ յօդուածին գործադրութիւնը անխուսափելի հարկ մը պիտի ըլլար։ Ռուս կառավարութիւնը բտան տարի է, մասնաւորապէս Ալեքսանդր Գի դահակալութենէն յետոյ, միշտ կը ձգտի Հայաստանը օրէ օր աւելի դժբաղդ ընել, օգտուելով Թիւրք կառավարութեան տկարամիտ նախապաշարութիւնէն։ Այժմ ակնհայտ կը տեսնուին ձեռք բերած յաջողութիւնները։

Կոտորածներու պատճառաւ Եւրոպայի և Ամերիկայի հանրային զգացումը այնքան թշնամական է Թիւրք իշխանութեան դէմ որ գերադասեցորէն մարդասիրական դործ մը կը համարի Հայաստանի դրսուլը։ Բոլոր իրաւունքայ աշխարհին այս հակաթրքական տրամադրութիւնը մեծ տկարացում մըն է Թիւրքիոյ համար եւ մեծ ուժ մը Ռուսիոյ։ Հայաստանէն փախստական 40,000 Հայ կը թափառին Կովկաս, եւ Բեզուգուրիի դահլիճը երկու տարի է ատոնց վերադարձին համար դիմում կ'ընէ Պոլիս, տոնաց սակայն երբեք իր պահանջումներուն փոխարինութիւն տալու։ Խնդիրը պէտք է բաց մնայ, իբր Թիւրքիոյ զլնուն վրայ առկա սպառնալիք մը, որ պիտի դիւրացնէ բազմատեսակ ձեռնարկներու յաջողութիւնը։ Ռուսիա պատերազմով չէ որ Հայաստանի պիտի տիրէ, այլ բաղադրական ճարտարութեամբ։ Հայաստանի ուստական սահմանադրին մօտ գտնուող մասերուն մէջ պարբերաբար տեղի ունեցած աւաղարութիւններն ու կոտորածները, որոնք Ռուսիոյ բաղադրական ճարտարութեանց մաս կը կազմեն, Ռուսիոյ անզաղար նոր զենքեր կը հայթայթեն Թիւրքիոյ դէմ։

Թիւրք իշխանութեան հակահայկական քաղաքա-

կանութիւնը եթէ մէկ կողմէն կը նպաստաւորէ Ռուսիոյ շահերը, միւս կողմէ կը վտանգէ ամբողջ օսմանեան կայսրութեան անկախութիւնը։ Թիւրքիա հայկական խնդրին մէջ ինքզինքը պաշտպանելու համար զօրեղ նեցուկի մը պէտք ունէր, ու Գերմանիոյ գերկը, կամ աւելի ճիշդը՝ ոտքը ինկաւ։ Վիլհելմ կայսրը շատ սուղ կը ծախէ իր աջակցութիւնը, ամբողջ կայսրութիւնն է որ կ'ուզէ ձեռքին տակ առնել։ Եւ յաջողութեան ճամբուն մէջ է։ Բայց Ռուսիա տեղի չի տար։ Եւ որովհետեւ երկու մեծ պետութիւնները Թիւրքիոյ մօրթին վրայ իրարու հետ պիտի չպատեւազմին, ուստի եւ աւելի շահաւէտ կը համարին մօրթին բաժանմանը համար համաձայնիլ։ Թիւրքիան Չինաստանի բաղադրիչ ընելու կը ձգտին։ Նախ և առաջ տնտեսապէս պիտի բաժնեն այդ կայսրութիւնը իրենց միջեւ, ու ետքէն պիտի գայ քաղաքական բաժանումը։

Երկաթուղիներու շինութեան ծրագիրները տնտեսական բաժանումի շրջանակները ցոյց կուտան։ Գերմանիա կ'ուզէ դէպի Պարսկաստան ընթանալ, ամբողջ Միջագետքը իրեն սեփականացնելով։ Մեծ-Հայքը, Փոքր-Հայքը եւ Կիլիկիան Ռուսիոյ ձգելով։ Ռուսիա Կարսէն Էրզրում յառաջանալէ յետոյ, իր ճամբան պիտի շարունակէ, Երզնկայէն ու Սըլվազէն անցնելով, դէպի Սամսոն։ Եւ յայտնի է թէ այդ միևնոյն ճանապարհը կը ճեղհաւորուի դէպի Կիլիկիա ուր է երկրորդ Վոսիփորը, Ալեքսանդրէթ։

Օսմանեան իշխանութիւնը բնականաբար դիւրաւ անձնատուր պիտի չըլլայ, իր դիւանագիտութիւնը ամէն տեսակ դժուարութիւններ պիտի յարուցանէ ռուսեղծման խորհուրդներուն դէմ, բայց ո՛չ Ռուսիոյ, ո՛չ ալ Գերմանիոյ քաղաքագէտները տկարամիտ մարդիկ են։ Եւ կրնանք նախատեսել թէ Թիւրքիոյ կողմէն յարուցուած դժուարութիւններուն իբր պատասխան, ո՛չ միայն Կովկաս ապաստանած փախստական Հայերուն խնդիրը միշտ բաց պիտի պահուի, այլ նաեւ Բարձր-Հայք, եւ գոցէ ուրիշ կողմեր ալ, նորանոր աւտրապոլիտիկներն ու կոտորածներ յարմար ժամանակին վրայ պիտի հասնին Թիւրք իշխանութեան վրայ ճնշում բանեցնելու համար։ Կ. Պոլսոյ կեդրոնական իշխանութեան հինգ տարուան հակահայկական կոյր քաղաքականութիւնը այնպիսի կացութիւն մը ստեղծած է Հայաստան, որ եթէ մինչեւ իսկ օսմանեան իշխանութեան աչքը բացուի, եւ չուզէ շարունակել տալ աւտրապոլիտիկն ու կոտորածներու դրութիւնը, անկարող պիտի գտնուի իր հրամանները գործադրել տալ երկրի մը մէջ զոր ինքն իսկ անիշխանութեան մասնեց։ Այսպէս ահա Թիւրքիոյ կառավարութիւնը 1893ին չուղելով վեց նահանգները բացառիկ դրութեամբ բարեկարգել, հզօրապէս նպաստեց հակաթրքական խորհուրդներու յաջողութեանը, և այսօր ամբողջ կայսրութեան անկախութիւնը մեծ, ահեղ վտանգի մէջ է։

Հիմա Թիւրքիա ինչ միճակի մէջ պիտի գտնուէր եթէ չորս տարի առաջ օսմանեան իշխանութիւնը երկրին իրական շահերուն գիտակցութիւնը ունենալով հայ ժողովուրդը գոհացնելու քաղաքականութիւնը ընդգրկած ըլլար։ Անշուշտ չենք կրնար ըսել թէ Ռուսիա իր նպատակէն պիտի հրաժարէր, բայց ապահովաբար կըրնանք ընդունիլ թէ այդ նպատակին հասնելու միջոցը հայկական խնդիրը պիտի չըլլար։ Ծառ հաւանական է որ Բեզուգուրիի դահլիճը երկար առեւել մը համբերելու հարկը զգար։ Ծառոնց է որ Ռուսիա Պոլսը գրաւել կ'ուզէ, Միջերկրականին վրայ գուռ մը ձեռք ձգել կ'ըզայ, բայց յաջողութիւնը զեռ պտակած չէ իր ձեռնարկները։ Նոյն իսկ 1877-78ի յաղթական պատերազմը միաբաժնուած արդիւնքը չուտաւ։ Հիմակ է որ Ռուսիա չուզէր հայկական խնդրին մեծաքալ կը յառաջանայ Փոքր-Ասիոյ մէջ։ Եթէ չենք կրնար դուշակել թէ ինչ պիտի ընէր Ռուսիա այն պարագային որ Թիւրքիոյ իշխանութիւնը վեց նահանգները բարեկարգ վարչութեամբ օժտելով մեզի գոհացուցած ըլլար, սակայն կրնանք ճշդորոշ-

պէս ըսել թէ մեր գոհացումով Թիւրքիա հիմա օրհնէն շատ տարբեր վիճակի մը մէջ պիտի գտնուէր, և Ռուսիոյ ու Գերմանիոյ լախտերը իր զլնուն վրայ պիտի չտեսնէր։

Բարեկարգեալ վեց նահանգներուն մէջ հայ ժողովուրդը նիւթական կեանքի ապահովութիւնը վայելելով, տնտեսապէս բարգաւաճելով, եւ իր ազգայնութիւնն ալ վտանգի ենթարկուած չըլլալով, բնականաբար շատ գոհ պիտի մնար, եւ իր ալլակրօն կամ ալլասեռ հայրենաւ կիցներուն հետ սիրահաշտ կենակցութեամբ ամէն ջանք պիտի ընէր օսմանեան կայսրութեան հզօրացմանը։ Հայը խելացի և գործնական միտք ունի, ուստի եւ շուտով պիտի կրնար ըմբռնել թէ իր ազգայնութեան ապահովութիւնը այդ հզօրացման մէջ պէտք էր փնտռել։ Որքան ալ բարգաւաճ ըլլար վեց նահանգներուն վիճակը, բայց եւ այնպէս անոնք երբեք կարող պիտի չըլլային ինքնիշխան զիմազրուել Ռուսիոյ, որմէն միշտ իրենց վտանգ կար։ Օսմանեան մեծ բանակ մը և օսմանեան կայսրութեան անխոռ պահպանման համար Եւրոպայի քաղաքականութիւնը՝ Հայոց համար էն վստահելի ապահովութիւնը պիտի նկատուէին ո եւ է պատահականութեան դէմ։ Ուստի մենք Հայերս երբեք պիտի չխնայէինք մեր ձեռքէն եկած ո՛ր եւ է զոհողութիւնը նպաստելու համար Թիւրքիոյ հզօրացմանը։

Աւելորդ է ըսել թէ Թիւրքիա քրիստոնեայ աշխարհին բարոյական դատաւարտութեան խարանդ իր ճակատին վրայ պիտի չկրէր ինչպէս հիմակ։ Գլուխը ամօթապարտ խոնարհեցնելու ստորնացումէն ազատ պիտի ըլլար։ Ո՛չ որ իրեն պիտի առաջարկէր, իբր փրկանք, պայմաններ որոնց թէ՛ մերժուած, թէ՛ ընդունելութիւնը հաւատարապէս մահաբեր է իրեն համար։

Հայոց կրած չարիքները աղիտաբեր եղան Թիւրքիոյ համար, եւ հետեւանքները զեռ շատ աւելի ծանր պիտի ըլլան։ Օսմանեան կառավարութիւնը Հայոց ազգայնութեան ողբին դէմ ոխերիմ թշնամի հանդիսանալով պետութիւնը շատ մեծ ուժէ մը զրկեց։ Այդ ջախջախում ուժը ուժանակ մը եղաւ Թիւրքիոյ թշնամիներուն ձեռքը։ Ու Թիւրք կառավարութիւնը զեռ չի սթափիր։ զեռ չ'ըմբռնէր որ Թիւրքիոյ անկախութիւնը պահպանելու միակ հնարաւորութիւնը Հայոց գոհացումէն պէտք է յուսալ։

Պոլիս 1896ին վերջերը ձերբակալուած Հայոց զբոսականներէն նամակներ գտնուած էին որոնց մէջ կ'ըսուէր. «Հօգ մի՛ ընէք, ռուսերը ընչ ատենէն Հայաստանը պիտի զրաւեն, Թիւրքերուն բան մը պիտի չմնայ։» Ոստիկանութեան անօրէն Հիւանի պէյ, որ այս նամակները թարգմանել տուած էր, բոլորեցի հարուածներ իջեցնելով Հայերուն՝ մուկին կատաղութեամբ կը հարցնէ եղբր. «Ռուսերը Հայաստաննիկ պիտի առնեն եղբր, մեզի բան «մը պիտի չմնայ եղբր. ձեզի՛ ինչ պիտի մնայ, գո՞ց ինչս «պիտի առնէք։» Այդ միևնոյն հարցումը թօ՛ղ Թիւրքերը իրենք իրենց ընեն. «Ռուսերը Հայաստանը պիտի առնեն, Հայոց դէմ մեր ունեցած ատելութեանը պատճառաւ. Հայոց բան մը պիտի չմնայ. բայց մեզի՛ ինչ «պիտի մնայ։»

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանէն հասած տեղեկութիւնները ո եւ է փոփոխութիւն մը չեն ծանուցաներ տիրող կացութեան մէջ, որ, ընդհակառակը երթալով կը ծանրանայ։ Տեղական Թիւրք իշխանութիւնները ուրիշ ջանք չունին բայց եթէ ամէն կարելի եւ անկարելի միջոցներով հայ տարրը ճշգրտել ու ոչնչացնել։

Տիրապետական, կուսակալ Խալիս պէյը—այս այն

Խալիսն է որ Պոլիս անպարտ արձակեց հոգևաւոր Մուսայէ աւագակը— 72 հոգիէ զաղանի ոստիկանութեան խումը մը կազմած է, որոնք ամէն օր նորանոր հնարքներ կը ստեղծեն բանտարկել տալու հայ և հայ-բողոքական քիչ շատ աչքի զարնող մարդիկ, ժանաւանդ ունեւորներէն ու կարգալ-գրել գիտցողներէն:

Երբ մէկը կը մատնուի, իսկոյն, կուտակալին հրաւանով, ոստիկանութեան գոմիսըը եւ ընդհանուր դատակազմի օգնականը ոստիկաններով մատնուողին տունը կը իրենց եւ հինգ վեց ժամ ամէն կողմ խուզարկել յետոյ, ինչ որ կը գտնեն՝ գիրք, ձեռագիր, լուսանկար եւ այլն՝ տան տիրոջ կնքել տալով ոստիկանատուն կը փոխադրեն, ուր բոս հաճոյս ժառանգ մը պատրաստելով տանտէրը բանտ եւ գրութիւնները կուտակալին կը խրկուին: Կուտակալը իրեն թարգման ունի խարբերողի տաճկեցած Հայ մը, Եզերասի նմանութեամբ. բոլոր ձերբակալեալներուն գրութիւնները այդ անարգ ուրացողին քննութեան բովէն կ'անցնին, և կուտակալին հրահանգով թեմա կը թարգմանուին...

Թարգմանութեան աներեսակայելի եղանակին վրայ զաղափար մը տալու համար յիշենք հոս մէկ քանի օրինակներ.

1. Դամակի մը մէջ «Քոյր Բրունի բարեւ ըրէք» նախագաւտութիւնը «Քրուրի թնդանօթ պատրաստեցէք» թարգմանուած է:

2. Ուրիշ նամակի մը մէջ Յ. Գ. (յետ-գրութեան) համառոտագրութիւնը ծածկագրութեան մը տեղ անուամբ է, եւ Յո Հայաստան, իսկ Գր (Յ կարգալով) ֆէտայի մեկնուած են: Ու այս խելքէ մտքէ չանցնելիք մեկնութեան շնորհիւ, Թէմոյեան Պօղոս Լֆէնտի հինգ տարուան բերդադրելութեան վճիռ ստացած է 99 յունիս 23ին:

3. Դարձեալ նամակի մը մէջ Արմենակ ու Տիգրան անունները «Արմենիտան» ու «Տիգրանակերտ» թարգմանուած են:

4. Խեղճ գիւղացիի մը նամակին մէջ «Զատիկն մեզի ճերմակ հաւկիթ խրկեցէք» խօսքը «Ճերմակ զլուխ մոլլաները կարենք» թարգմանուած է:

Ու այս կարգի «թարգմանութիւններու» շնորհիւ, Մէրսին 24 և Տիարպէր 23 հոգի բանտերուն խորը կը ճգնեն:

Խալիս պէլի կառավարելու գրութիւնը արդէն ոստիկանական ամէնէն ցած ու ստորին խարկութիւններու, հնարքներու, մեքենայութիւններու, թակարգներու վրայ հիմնուած է, իր հակառակորդներուն եւ Հայերուն դէմ հաւատարմակ լարուած: Գաղափար մը կազմելու համար թիւրք վարչութեան գործելու եղանակին նկատմամբ, յիշենք այստեղ Տիարպէրի կուտակալին վերջին շահատակութիւններէն մին, որուն նպատակն էր Ալլիի բոլոր գատարաններուն նախագահները և գատական քննիչ Ալլիմ Լֆէնտին (հայ կաթողիկ) պաշտօնանկ ընել, ուրոնց դէմ կուտակալը չենք գիտեր ինչ հակառակութիւն մը կը սկսեցանել:

Խալիս պէլի ալ բազուկը, Պոլսէն տքսորուած Պէրքի անուն թիւրք մը, որ լրտեսութեան սկսած է, ձեռք կը ձգէ Ալլիմ Լֆէնտի տունը սպասաւորող Լճեցի Լէյլան աւան հայ սրբուհի մը որուն հայրը սպաննուած է, եւ զանի սիրաշահելով, կը յաջողի Ալլիմ Լֆէնտի տունը անցած—գարձածին տեղեկանալ, ու այսպէս իբր թէ կիւմանայ որ Ալլիմ Լֆէնտի Հայոց առաջնորդարանը կը յաճախէ եղբւր միշտ, տեղապահ Եզեկիէ վարդապետին հետ տեսնուելու, և թէ այս վերջինն ալ Ալլիմի տունը կ'երթայ եղբւր յաճախ փոխադարձաբար:

Պէրքի մէկ քանի հաս բուրջէ գրոշակ կարել կուտայ Լէյլանի, եւ երկու զաղանի ոստիկաններու տալով կը զրկէ Ալլիմ Լֆէնտի տանը զրանը առջիւ գարանակալ սպանելու: Ետեւ զիշեր մը, ժամը 1 ու կէսին, Եզեկիէ վարդապետին սպասաւոր ընկի Սղերդի Կօլօտեան Յօլսէի եկեղեցիէն ելլելով Ալլիմ Լֆէնտի գրան առջեւէն անցած միջոցին (Ալլիմ Լֆէնտի Ս. Կիրակոս եկեղեցիին ճիշդ դէմը Միտանեան Յօլֆանէս Լֆէնտի տունը կը նստի), մտնելով մէջ երկու անձանօթ մարդիկ վրան կը յարձակին և կ'աշխատին ծոցը բան մը գնել: Յօլսէի այս

յարձակումէն նախ շուտաւ, յետոյ ինքզինքը թօթուելով կը յաջողի փախչել զէպի եկեղեցիին կողմը. միտաները ետեւէն հասնելով կը բռնեն զինքը և կը սկսին ծեծել, զլուխը ու հանդերձները պատռելով: Յօլսէի օգնութեան ազդակներուն վրայ, թաղեցիները և Հայոց միւթէլլին հասնելով, կ'ազատեն Յօլսէի և անձանօթներուն հետ միասին կ'անեն ոստիկանատուն կը տանին: Հոն կը յայտնուի թէ անձանօթները ոստիկաններ են, ուստի միւթէլլին եկեղեցի կուգայ եղելով թիւնը իմաց տալու Եզեկիէ վարդապետին, որ իսկոյն տոմսով մը կուտակալին կը խնդրէ այն գիշերին իսկ տեսնել զինքը:—Իսկ ծպտեալ ոստիկանները ժառանգ մը շինելով եւ հետը գրոշակները գնելով, կ'ուզեն բռնի Յօլսէի փին ստորագրել թէ իր վրայէն գտնուած են այդ գրոշակները: Երբ կը տեսնեն թէ Յօլսէի անգործելի կը մնայ, կը փոխադրեն զայն մեծ ոստիկանատունը եւ անկից գոմիսէրին հետ կուտակալին կ'երթան խնդրել իմացնելու: Նոյն պահուն Խալիս պէլին քով կը գտնուէր Հայոց միւթէլլին, որ եկած է Եզեկիէ վարդապետին կողմէ տեսակցութիւն մը խնդրելու: Կուտակալը կը մերժէ ընդունիլ վարդապետը, ու գոմիսէրն իբր թէ նոր տեղեկանալով պատահածներուն, նոր քննութիւն մը կը հրաւարէ: Ասոր վրայ միւթէլլին ալ կը ձերբակալեն իրեն ընկերացող ճրագակիր ժամկոչին հետ ու կը տանին մեծ ոստիկանատունը: Հոն Յօլսէի, միւթէլլին ու ժամկոչը նորէն մանրակրկիտ խուզարկութեան մը ենթարկուելէ յետոյ, միւթէլլին ու ժամկոչը կ'արձակուին, իսկ Յօլսէի բանտ կը տարուի, ուր կը մնայ ոճրագործներու մէջ, խօսակցութեան եւ տեսակցութեան արգիլուած: Յաջորդ օրը Յօլսէի տունը կը խուզարկեն, բայց բան մը չեն գտներ. խեղճը կարգաւ չի գիտեր արդէն:

Քանի մը օր ետքը, կուտակալին հրամանով, կը սկսին հարցաքննութեան: Նախ Յօլսէի, յետոյ Սլէիմ Լֆէնտի սպասաւորը, խոհարարը, ձիադարձանը, սպասուհին եւ հնգամեայ Լէյլանը անգամ կրկին ու կրկին կը հարցաքննեն: Բոլոր վկայութիւնները Կ. Պոլսի կը զբոսանան, առանց անոնց մէկ օրինակը ըստ օրինի Սլէիմ Լֆէնտի տրուելու, և Սլէիմ Լֆէնտին ալ պաշտօնէ կը դադարեցնեն:

Խալիս պէլի Կ. Պոլսի տէրիւնը է թէ Եզեկիէ վարդապետ ու Սլէիմ Լֆէնտի միաբանած էին՝ յեղափոխական նպատակներով...

Ահա՛ թէ ինչպէս կ'անցնեն ժամանակին նահանգներու կուտակալները:

ՌՈՒՍԻԱ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

Փետրուար 19ի Սթանբուլը Կ. Պոլսոյ թղթակցէն ստացած հետեւեալ հեռագիրը հրատարակեց.

«Ռուսիա վերստին սկսաւ Դուռը ստիպել Հայոց «վերագործի խնդրին համար. յանկարծական փոփոխութիւն մը նշմարել է Կովկասի Հայոց նկատմամբ «ռուսիոյ վարժունքին մէջ. հակահայկական թերթ մը «Կովկաս ջնջուեցաւ, եւ կուտակալը, իշխան Կալիցին, «վերջին տասնըհինգ օրուան մէջ փոխուեցաւ: Սակայն «ռուսիոյ այս նոր ընթացքը հաւանօրէն Հայոց մասին «համակրանքի հետեւանք մը ըլլալէ աւելի, այդ հին «խնդրին արժարձութիւն համար թիւրքիոյ դէմ գործած «ուելիք զենք մըն է:»

Կովկաս փախած Հայոց խնդրին վերաբացման առթիւ մեր անտեղծութիւնները պարզած ենք առաջին յօդուածին մէջ. նորութիւնը «ռուսիոյ յանկարծածին հայաստանութեան տարօրինակ լուրն է որ ուշադրութեան արժանացնելու է ըլլալ: Ժամանակ մը ի վեր «ռուսիայէն մեր ստացած տեղեկութիւնները ենթադրել կուտան թէ «ռուսիա Հայոց նկատմամբ իր քաղաքականութիւնը թերեւս փոխէ, տեղեկութիւն գտնէ քիչ մը ժամանակի համար: Սպա-

սելով որ իրողութիւնները վերջնապէս ճշգրտուին, առայժմ վերջին լուրերը նկատողութեան կ'անենք:

* * *

Երբք տարուան մէջ քանիցս ընդարձակօրէն պարզած ենք թէ «ռուսիա հայկական խնդրէն ինչպէս կ'օգտուի թիւրքիոյ տիրացմանը եւ ոչնչացմանը համար: Քսան տարիէ ի վեր «ռուսիոյ քաղաքականութիւնը զէպի այդ նպատակը կ'ընթանայ երկու տարբեր ուղղութեամբ. մէկը՝ հայաստանական, միւսը՝ հայատեաց: Հայաստան քաղաքականութիւնը որ սկսաւ գործադրուիլ Պերլինի վեհաժողովէն անմիջապէս ետքը, կը կայանար Հայաստանի ուսական ազդեցութեամբ բարեկարգման ծրագրին մէջ: Ասիական թիւրքիան, հետեւաբար եւ ամբողջ օսմանեան կայսրութիւնը, քանդուելու գիտնալ, գիտական պատերազմին կեդրոնաւալը Հայաստանը պիտի ըլլար: Սակայն Ալեքսանդր Գի օրով աւելի նպատակայարմար երեւցաւ Հայոց ջախջախումով տկարացնել եւ կործանել թիւրքիան: Հայն ու թիւրքը միասին ոչնչացնելու քաղաքականութիւնը գործադրութեան շրջանին մէջ մտաւ, և Հայոց դէմ հալածանքը Կովկասէն իսկ սկսաւ Տոնուքով Քորտաքօֆի կուտակալութեանը, 1884ին, հայ դպրոցներուն ուսացմամբ: Թիւրքիոյ իշխանութիւնը տեսնելով «ռուսիոյ հայատեացութիւնը, իր հայատեաց խորհուրդներուն մէջ աւելի քաջաբերուեցաւ, և լրջօրէն մտիկ ըրաւ Հայոց ջախջախմանը համար «ռուսիայէն հասած խորհուրդներուն: Թիւրքիոյ կառավարութիւնը եթէ խելացի եւ հեռուտես եղած ըլլար, պիտի ուզէր ինքն իր նախաձեռնութեամբ հայերը զոհացնել, որով մեծ արգելք մը յարուցած կ'ըլլար «ռուսիոյ ծրագրիներուն դէմ, եւ մանաւանդ «ռուսիոյ Հայոց իրենց կառավարութեան դէմ ունեցած անհղ անգոհութիւնը կըրոնար օգտուել զանոնք սիրաշահելու համար թիւրքիոյ Հայոց արուած զոհացումներով: Օսմանեան կառավարութիւնը պիտի յաջողէր թրքասէր զօրեղ իշխանութեան մը ստեղծել թէ՛ թիւրքիոյ եւ թէ՛ «ռուսիոյ հպատակ հայերէն, որոնց անշուշտ պիտի միանային պարսկահպատակներն ալ, ու թիւրք կայսրութիւնը իր առիական սահմանադրելին վրայ նիւթական եւ բարոյական ամուր պատուար մը պիտի ունենար «ռուսիոյ դէմ: Աւելորդ կը համարինք պատմութիւնը մանրամասնօրէն վերստին կրկնել: «ռուսիոյ տասնըհինգ տարուան քաղաքականութիւնը կատարեալ յաջողութիւն գտաւ, ինչպէս թիւրքիոյ՝ հիմնական վտանգալիւր կացութիւնը կը հաստատէ:

Թիւրքիոյ Հայերը սակայն օսմանեան իշխանութեան դէմ իրենց ունեցած բոլոր զայրոյթովը մէկտեղ փափաքող չեն լուծի փոխանակութեան: Թիւրքիոյ Հայոց արտառահամի մասնակցին ճշմարտապէս ազատասէր մտքը մինչ մէկ կողմէն հիմնական բարեկարգութիւններ կը պահանջէր, միւս կողմէն հայ ժողովրդին զգացնել կուտար թէ իր վիճակին բարւոյթման էն մեծ խոշորագույն կոտորան է: Այդ գաղափարները սկսան թափանցել հայ ժողովրդին ամէն խաւերուն մէջ: Միւս կողմէն բարոյական ու նիւթական հալածանքը որուն ներքեւ կը հեծնէ «ռուսիոյ Հայերը մեզի զգացնել տուաւ թէ ինչ սպաւալի պէտք է սպասնք այն օրը երբ «ռուսիոյ ստրուկները՝ զանաւոր: Թիւրքիոյ իշխաններն ալ սկսան կամաց կամաց ըմբռնել թէ հայկական կոտորածները առիական թիւրքիոյ «ռուսացման նախաբանն են: Կ'երեւի թէ տեղական թիւրք իշխանութիւններն ալ այս ճշմարտութեան վերահասու կ'ըլլան: Խոստաւորի կոտորածին առիւթ թիւրք իշխանութիւնը կատարող եղած է աւարառութեան ու կոտորածին շարունակութիւնը արգիլել, մինչ քերտ խուժանը շատ ընդարձակ տարածութեան մը վրայ ջարդ ու փշուր պիտի ընէր հայ գեղերը: Այս երեւոյթները ախորժելի չեն Բեզրգալուրի զահլիճին: Արդարեւ «ռուսական ծրագրիները յաջողուելու ճամբուն մէջ են, բայց յեռ յաջողած չեն: Այն բոլոր տեղեկութիւնները որոնք զանազան կողմերէ կը հասնին, թէ և կրնան իրարու հակասական իսկ երեւիլ, ամենքն ալ կը հաստատեն թէ թիւրքիոյ վրայ ձեռք գնելու հարցը օրուան խնդիրն է: Զեռնարկը բազմադիմի

դժուարութեանց մէջէն առաջ կը տարուի, առանց սա-
կայն վերջնական կարգադրութեան մը յանգած ըլլալու:
Միշտ վախ կայ Անգլիայէն, որուն ձայնը թէեւ հիմակ
չի լսուիր, բայց քիչ ատենէն հզօրացէս պիտի հնչէ: Անգ-
լիոյ եւ Թիւրքիոյ միջեւ սերտ մերձեցումը շատ հաւա-
նական է: Անգլիական ձախորդութիւնները խռովեցին
Թիւրքիան որ յանկարծ ինքզինքը լքեալ եւ միտ մինակ
զգաց, եւ Անգլիա անդրադարձաւ թէ Թիւրքիոյ զգա-
ցած այս սոսկումին շնորհիւ օսմանեան կայսրութիւնը
օր մը իր բացարձակ ազդեցութեան տակ պիտի կրնայ
առնել: Իրր բարեկամ Թիւրքիոյ, անգլիական կառա-
վարութիւնը երբեք անոր պիտի չխրատէ Հայերը թշուա-
ռացնել: Եւ եթէ օսմանեան իշխանութիւնը համաձայնի
Անգլիոյ թելադրութեանց, քաղաքական կացութիւնը հիմ-
նովին կը փոխուի Փոքր-Ասիոյ մէջ: Մենք հակառակ
այս վերջին տարիներս կրած մեր սոսկալի աղէտներուն,
այսօր Փոքր-Ասիոյ էն ազդեցիկ ցեղն ենք, վասն զի նպա-
տակ մը ունինք եւ կամք մը: Քաղաքական նժարին
մէջ մեր ազդեցութիւնը Անգլիոյ կողմը պիտի յարի:
Ռուսիոյ կառավարութիւնը այս բոլոր հաւանականու-
թիւնները կրնայ հաշուի առած ըլլալ եւ ըստ այնմ
առժամայէն քիչ մը դադրեցնել իր հայահալած քաղա-
քականութիւնը: Ուստի կարող է կոմկասի հայերը սի-
րաշահելու կատակերգութիւն մը ձեւացնել, եւ այդ մի-
ջոցաւ Թիւրքիոյ Հայերն ալ հրապուրելու հետամտի:
Քաղաքական շահադիտութեանց մէջ չենք մտնել,
շօշափելի ո՛ր եւ է իրականութեան մը հանդէպ չգտնուե-
լով: Կառավարութիւնը հաւանականութիւններէ, աւելի
կամ նուազ հիմնաւոր տեղեկութիւններէ: Բայց ակնհայտ
կը տեսնուի թէ Եւրոպայի արեւելեան քաղաքականու-
թիւնը նոր փոփոխութեանց կ'ենթարկուի: Ատեն մը ե-
ղաւ որ հայկական արիւնը աճուրդի դրուեցաւ: քրիստոն-
եայ պետութիւնները զին դարկին: մարդկային պատմու-
թեան էն նոզկալի լշերէն մին պիտի կազմէ 95-96ի այդ
աճուրդը, որ ռուսիոյ եւ Գերմանիոյ վրայ մնաց: հի-
մակ արդեօք մօտենալու վրայ է ժամանակը ուր Հա-
յոց համակրանքը աճուրդի պիտի դրուի:

ԹԻԻՐՔ ԵՒ ԳԵՐՄԱՆ
ՊԱՅՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՍԸ

Անգլիական կարեւոր շաքաթաթերթ մը հետեւ-
եալ ուշադրաւ տեղեկութիւնները կը հաղորդէ խմբա-
գրական յօդուածով մը:
«Պ. Կլաւսոն 1878ի անգլիկութիւնը պայմանադրու-
թիւնը «յիմար պայմանադրութիւն» մը կը նկատէր իրա-
ւաւր: Երկուսը, որովհետեւ Անգլիոյ վրայ պատասխա-
նատուութեան բեռ մը կը դնէր՝ որ իր կարողութիւնէն
վեր էր տանել: Այդ պայմանադրութեամբ՝ Անգլիա յանձն
կ'առնէր Թիւրքիոյ սուլթանին ասիական երկիրներուն
հողային ամբողջութիւնը պահպանել, այսինքն յանձն
կ'առնէր ընել բան մը որ, եթէ հարկը պահանջէր, ան-
կարող պիտի գտնուէր ընելու: Այս երաշխաւորութեան
փոխարէն, սուլթանը յանձն կ'առնէր բարեկարգել իր
ասիական վարչութիւնը, ջնջել կամ պակսեցնել զեղ-
ծութիւնները որոնք Թիւրք անունը հոմանիշ ըրած էին ա-
մենայնօրէն վարչութեան: Անկից ի վեր աւելի քան քսան
տարի անցած է, եւ ոչինչ կամ գրեթէ ոչինչ եղած է այդ
նահանգներուն կառավարութեան բարելաւման ճամբուն
մէջ: Անգլիա տակաւին կը պահէ Կիպրոսը, բայց խնդիր
է թէ Անգլիոյ վարչիւնը տակաւին իրենք զիրենք պա-
տասխանատու կը ճանչնան՝ անգլիկութիւնը պայմանադրու-
թեան տրամադրութեանց համաձայն: Ամէն անգամ որ
Լորտ Սոլզպերի կամ ուրիշի մը հարցում ուղղուած է
այս մասին, բացորոշ պատասխան մը տալէ խուսափած
են, բայց մէկ քանի տարիէ ի վեր ընդհանուր կարծիքը ան
է թէ պայմանադրութիւնը մեռեալ առաւ մըն է: Այդ մա-

սին ա՛լ տարակոյս պիտի չմնար, երբ մէջտեղը չկենար
սա իրողութիւնը թէ տակաւին կը պահենք Կիպրոսը, որ
մեզի տրուեցաւ կամ՝ աւելի ճիշդ՝ մեզի յանձնուեցաւ:
Փոխարէն այն պայմանադրութեանը զոր 1878ի պայմա-
նադրութեամբ յանձն առինք շնորհիւ Թիւրքիոյ ասիա-
կան նահանգներուն:
Ինչ որ ալ ըլլայ, պատճառներ ունինք կարծելու
թէ անգլիկութիւնը պայմանադրութեան տեղը բռնած կամ
բռնելու վրայ է գերմանութիւնը պայմանադրութիւն մը:
Եթէ մեր առած տեղեկութիւնը ստոյգ է, Գերմանիոյ
կայսրը յանձն առած է երաշխաւորել սուլթանին ասի-
ական երկիրներուն ամբողջութիւնը: Ամէնուն յայտնի է
թէ Գերմանիա այս կարգի յանձնառութիւն մը ի գործ
դնելու համար Անգլիայէն լաւագոյն դիւրքի մը մէջ կը
գտնուի: Ապաքէն, ինչ որ Անգլիոյ համար անկարելի էր,
բոլորովին կարելի է գործնական է Գերմանիոյ համար:
Շատոնց յայտնի է թէ Գերմանիա լըճական աչքով կը
նայի սուլթանին այդ ասիական ստացուածքներուն: Տա-
րինքէ ի վեր, Գերմանիոյ կայսրը սերտ յարաբերութիւն
ներ կը մշակէ սուլթանին հետ: Սուլթանին սպաներ
փոխ տուած է բարեկարգելու համար իր բանակը, եւ
ատոր առաւելութիւնը տեսնուեցաւ վերջին հեղեղական
պատերազմին մէջ: քաղաքային պաշտօնատարներ փոխ
տուած է անոր՝ քաղաքային վարչութեան մէջ ընելու:
Համար այն ինչ որ գերման զօրականները ըրին եւ ը-
նելու վրայ են օսմանեան բանակին մէջ: Ու հիմա, ինչ-
պէս կ'իմանանք ստոյգ աղբիւրէ մը, Գերմանիա յանձն
առած է Թիւրքիոյ ասիական սահմանադրութիւնը պաշտ-
պանել ռուսական յառաջիկա պայմանութեան դէմ: Ի փոխա-
րէն Գերմանիա Փոքր-Ասիոյ տուրքերուն եւ մաքսերուն
վարչութիւնը ձեռք պիտի առնէ: Սուլթանը պայման
դրած է որ Գերմանիա բնաւ պիտի չմիջամտէ կրօ-
նական գործերու: Բայց այլապէս, Գերմանիա իրօք գեր-
իշխան պիտի ըլլայ Փոքր-Ասիոյ մէջ այնքան որքան
Անգլիա է Երկրպագի մէջ: Այդ ասիական նահանգնե-
րուն ամբողջ վարչութիւնը գերման ձեռքերու պիտի
անցնի, ի մեծ օգուտ օսմանեան գանձուն:
Ահա՛ մեր տեղեկութիւնը, որուն համար կը սպա-
սենք որ ըսեն մեզի թէ անհիմն է: Բայց մենք այն-
պիսի աղբիւրէ մը քաղած ենք զայն որ տարակոյս
չունինք վաւերականութեանը: Անգլիոյ գալով, չենք կար-
ծեր որ առարկութեան տեղի կայ: Լորտ Սոլզպերի
բնաւ նախանձոտ երեւցած չէ գերմանական ազդեցու-
թեան յաւելմանը Փոքր-Ասիոյ մէջ, եւ հաւանական չէ
որ այդպիսի նախանձ մը ցոյց տայ եթէ այդ ազդե-
ցութիւնը գերակշիռ դառնայ: Եթէ առարկող մը կրնայ
գտնուիլ, ան ալ Ռուսիան է: Կրնայ ըլլալ որ անիկա
բացէ ի բաց չըողքէ, բայց հաւանական չէ որ իր պե-
տական մարդիկը յօժարակամ տեսնան Փոքր-Ասիոյ
մասին իրենց սնուցած յոյսերուն մահը: Տարակոյս չի
կայ թէ Գերմանիա ձեռքէն եկածը պիտի ընէ Ռուսիոյ
հետ յարմարելու համար: Կրնայ ըլլալ որ Գերմանիոյ
կայսրը բարեացակամ աչքով տեսնէ Ռուսիոյ ճանկ զը-
նելը Պարսկաստանի վրայ՝ եւ նոյն իսկ Հնդկաստանի
վրայ յառաջանալը: Կրնանք նաեւ սպասել որ ռուսիա
Գերմանիոյ բարեացակամ չէզոքութենէն օգտուի աշ-
խարհի ուրիշ կողմերը, եւ շատ անհաւանական է որ
ռուսիա, որչափ ալ իրեն ծանր գայ գերմանական գե-
րակշռութիւնը Փոքր-Ասիոյ մէջ, զենքի զօրութեամբ դի-
մադրէ ատոր: Ինչ որ ալ ըլլայ, իրողութիւնը սա է:
անգլիկութիւնը Պայմանադրութիւնը կ'անհետանայ, եւ գեր-
մանութիւնը Պայմանադրութիւնը անոր տեղը կը բռնէ:»

* * *

Գրեթէ ամէն օր Պոլսէն բազմաթիւ լուրեր կը
հասնին Արեւելեան ինքզինքն կարգադրութեան նոր խոր-
հուրդներու մասին: Քաղաքական մեքենայութիւնները
ո՛ր եւ է ժամանակէ աւելի ուժգնապէս ի գործ կը դրուին:
Իսկ Թիւրքիոյ կառավարական շրջանակներուն մէջ վա-
րանում եւ խառնաշփոթութիւն կը տիրէ: Թիւրքերը
աչքերնին որ կողմն ալ կը դարձնեն չեն կրնար իրենց

համար յուսատու նշան մը տեսնել որոշապէս: Երկուքի
քաղաքականութիւնն է որչափ հնար է ճարպիկութեամբ
խաղցնել Բեդրպուրկի եւ Պերլինի կառավարութիւնները,
մինչեւ որ Անգլիա իր արդի դժուարութիւններէն ազատի
եւ զգացնել տայ իր ազդեցութիւնը որուն համար Թիւր-
քերը կը յուսան թէ ինչպատ իրենց պիտի գործադրուի:
Ուշադրաւ իրողութիւն մըն է թէ Ֆրանսայի ձայնը
չի լսուիր այս պայքարներուն ատեն: Բարիքի կառա-
վարութիւնը շատ դժուար կացութեան մէջ է: Ֆրանսայի
դաշնակից պետութեան ծրագրերն են ու խորհուրդները
չեն համաձայնիր ֆրանսական տեսութեանց, սակայն
ակներեւ հակառակութիւն մը քաղաքական գայթակղու-
թիւն պիտի նկատուի, եւ կրնայ նախարարութեան
զիքը խախտել, ֆրանսական դաշնակցութեան տկա-
րացումը կասկածել տալով: Գերմանական ծրագրերն
ալ Ֆրանսայի ձեռնտու չեն, եւ ոչ ալ գերմանական
համաձայնութիւնը նպաստաւոր է ֆրանսական շահերուն:
Արդի վիճակին անխափան շարունակութիւնն ալ պաշտ-
պանել կարելի չէ: Ֆրանսա եւ կը սպասէ որ Անգլիա
վերջնապէս ինքզինքը գտնէ, եւ Արեւելեան խնդրին հաշ-
ուեյարդարութեան միջոցին Խրիմի նիգակալիցները, որ
քիչ մնաց 1893ին իրարու պիտի համաձայնէին, թե-
րեւ կարենան միաբան ուղղութեամբ ընթանալ: Հայ-
կական խնդրին մէջ Հանօթայի հետեւած քաղաքակա-
նութիւնը իր գառն պտուղները կուտայ: Եթէ 1893
սեպտեմբեր 18 30ին Ֆրանսայի արտաքին գործերու
նախարարը փոխանակ Լոպանօֆի ետեւէն երթալու մը-
տիկ ըրած ըլլար անգլիական առաջարկութեանց եւ մի-
ացեալ նաւատորմիդ Վոսիփոնէն ներս մտցնէին, հի-
մակ Թիւրքիա հիմնովին տարբեր կացութիւն մը պիտի
ունենար Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ դերակշիռ ազդեցու-
թեան ներքեւ:
Պետութեանց փոխադարձ յարաբերութեանց բնոյթն
ինչ որ ալ ըլլայ յայտնի է թէ կարգադրութեան մը պէտ-
քը զգալի է: Այդ կարգադրութիւնը ոչ թէ քաղաքակա-
նապէս այլ անտեսապէս ընելու հակամիտութիւն կայ,
ու յաջողութեան հետեւանքը պիտի ըլլալ Թիւրքիոյ
վրայ խնամակալութեան մը հաստատութիւնը:

Ն Ո Ւ Ի Ր Ա Տ Ո Ւ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԵԴԻՊՏՈՍ «Արդի» Ընդիրք 10 անգլիական
ուկի Հնչ. Կեդր. սնտուկից:

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻ վերաբերեալ նամակ ու բաժնեգին
դրկել առ

L. FRANK,
32, CHESTERTON ROAD,
(ENGLAND) LONDON, W.

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻ կը հրատարակուի ամէն ամսու 1 ին
եւ 15ին: Բաժնեգինն է Եւրոպայի համար տարեկան 10
եւ վեցամսեայ 5 ֆրանք, Ամերիկայի համար տարեկան 2
ու վեցամսեայ 1 տոլար:

ՏՊԱՐԱՆ ՀՆՁ. ԱԶԳ. ՅԵՂ. ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹԵԱՆ